

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.435(497.412Ljutomer)"653"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.01>

Prejeto: 17. 1. 2022

Martin Beledoc. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: martin.bele@gmail.com

Ljutomer v srednjem veku*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava srednjeveške začetke naselbine in gradu Ljutomer ter plemičev, ki so v tem času na njem živeli. Nastal je na podlagi analiziranih virov ter že obstoječe slovenske in avstrijske literature. Začetki (prvotno očitno salzburskega) Ljutomera segajo v 13. stoletje, ko se pojavijo podatki tako o trgu kot o gradu. Trg najdemo v urbarju češkega kralja Otokarja II. Přemysla – tedanjega štajerskega vojvode – že leta 1265. V kasnejših desetletjih je bil Ljutomer v rokah različnih štajerskih vojvod iz dinastije Habsburžanov. Prebivalci gradu v štajerski deželni politiki očitno niso igrali vidnejše vloge. V okolici Ljutomera so že od 13. stoletja dalje ležali številni vinogradi različnih lastnikov.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, trg, grad, ljutomerski ministeriali, Otokar II. Přemysl, Habsburžani, vinogradi, pozni srednji vek

ABSTRACT

LJUTOMER IN THE MIDDLE AGES

The contribution discusses the medieval beginnings of the settlement and castle of Ljutomer as well as of the noble families that resided in it during that period. The article draws on analysed sources and the existing Slovenian and Austrian literature. The beginnings of (originally Salzburg-owned) Ljutomer date to the thirteenth century, when the first data emerge regarding both the market town and the castle. The market town first appears in the land register of the Bohemian king Ottokar II Přemysl (the then Styrian duke) as early as 1265. Over the following decades, Ljutomer passed through the hands of various Styrian dukes from the Habsburg dynasty. The residents of the castle apparently played no notable part in the Styrian provincial politics. From the thirteenth century onwards, many vineyards of various owners dotted the hills around Ljutomer.

KEY WORDS

Ljutomer, market town, castle, Ljutomer ministeriales, Ottokar II Přemysl, Habsburgs, vineyards, Late Middle Ages

* Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Uvod

Tema pričujočega besedila so srednjeveški začetki gradu in trga Ljutomer (*Luttenberg* oziroma *Luttenwerde*). Prvotna plemiška rodbina je tam živela do konca prve četrtine 14. stoletja, kasnejši prebivalci gradu pa očitno niso bili iz iste rodbine. Pri pisanju je bila uporabljena že obstoječa slovenska in avstrijska literatura ter primarni viri. Na prvem mestu je treba omeniti listinsko gradivo, nanašajoče se na zgodovino nekdanje vojvodine Štajerske, ki so ga konec 19. in v 20. stoletju zbrali Joseph von Zahn, Heinrich Appelt, Gerhard Pfersch, Reinhard Härtl, Hermann Wiesflecker in Annelies Redik.¹ Poleg tega je bilo uporabljeno listinsko gradivo srednjeveške Koroške, ki sta ga zbrala August von Jaksch in Hermann Wiessner,² ter salzburško listinsko gradivo, ki ga je zbral Franz Martin.³ Od slovenskih zbirk srednjeveškega listinskega gradiva so prišli v poštev Gradivo za zgodovino Slovencev Franca in Milka Kosa ter (na podlagi gradiva Boža Otorepca) Franceta Barage,⁴ del Gradiva za zgodovino Maribora Jožeta Mlinariča⁵ ter Celjska knjiga listin,⁶ ki jo je uredil Dušan Kos. V najpomembnejšem viru za zgodovino vzhodnoalpskega prostora druge polovice 13. stoletja, Otokarjevi Avstrijski rimani kroniki (Ottokars Österreichische Reimchronik), Ljutomer ni omenjen. Po drugi strani nekaj podatkov o njem najdemo v besedilu urbarjev, ki jih je leta 1910 izdal Alfons Dopsch.⁷

Raziskovanje srednjeveške zgodovine Ljutomer sega že več kot stoletje v preteklost. Že leta 1904 je posthumno izšlo besedilo Mateja Slekovca o Ljutomerskem gradu.⁸ O Ljutomeru je (med drugim) že leta 1919 pisal Fran Kovačič, in sicer v besedilu *Doneski k starejši zgodovini Murskega polja*.⁹ Leta 1922 se je z zgodovino in izvorom imena Ljutomer ukvarjal Fran Ilešič, v srednjeveško zgodovino kraja samega pa se ni spuščal.¹⁰ Nekaj let zatem (1926) je zgodovino Ljutomer in okolice ponovno obravnaval Kovačič (in na nekaj mestih, kot kaže, povzema po Slekovcu). V delu *Ljutomer: zgodovina trga in sreza* je opisoval zgodovino širšega območja in v daljšem časovnem obdobju – pripoved je zaključil šele v zgodnjem 20. stoletju.¹¹ Naslednje mesto na našem seznamu pripada Hansu Pircheggerju. Ta je leta 1962 izdal monografijo *Untersteiermark*, v kateri je na slabih štirih straneh napravil kratek pregled srednjeve-

ške in zgodnjenovoveške zgodovine Ljutomer.¹² V Pokrajinskem arhivu Maribor najdemo (kot katalog k razstavi) kratko delo *Trg Ljutomer* (1986) Jožeta Mlinariča in Mirana Novaka.¹³ Besedilo prav tako na kratko obravnava Ljutomersko zgodovino med 13. in 19. stoletjem. Nekaj kratkih odstavkov o srednjeveškem Ljutomeru najdemo v monografiji Boža Otorepca o srednjeveških pečatih in grbih iz leta 1988.¹⁴ Ljutomerskemu gradu je leta 1991 v knjigi o grajskih stavbah v vzhodni Sloveniji dve strani namenil Ivan Stopar.¹⁵ Kratko knjižico *Ob 750. obletnici prve omembe kraja* je leta 1999 izdala Ljutomerska občina. V njej je zgodovinsko dogajanje v teh stoletjih orisal Anton Ratiznojnič.¹⁶ Nekaj odstavkov dolgo obravnavo (tako trga kot gradu) slednjič najdemo v monografiji *Vitez in grad* Dušana Kosa, ki je izšla leta 2005.¹⁷ V nadaljevanju pričujočega besedila se bomo skušali čim bolj celovito posvetiti tako srednjeveškemu trgu kot gradu ter tamkaj živeči plemiški rodbini.

Pomembnejši politični dogodki med 13. in 15. stoletjem

Od leta 1192 je vojvodini Štajerski vladala vojvodska dinastija Babenberžanov, ki je v rokah imela tudi vojvodino Avstrijo. V prvih desetletjih 13. stoletja je obema vojvodinama vladal vojvoda Leopold VI., uspešen vojak ter mednarodno priznan politik in diplomat.¹⁸ Babenberška dinastija je z njim dosegla politični vrh.¹⁹ Po Leopoldovi smrti (leta 1230) je tako Avstriji kot Štajerski zavladal njegov sin Friderik II., ki je bil sicer neverjetno vztrajen, a obenem nagle jeze in prepirljiv. Do smrti leta 1246 se je zapletal v hude politične spore ter nazadnje umrl v bitki, ki je bila posledica enega izmed teh sporov.²⁰

Avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. je bil brez otrok, po njegovi smrti pa se je za njegove nekdanje dežele začela pripraviti kopica srednjeevropskih dinastov. Najuspešnejša sta bila ogrski kralj Bela IV. ter češki kralj Otokar II. Přemysl. Leta 1254 je Bela IV. pridobil oblast nad Štajersko, tamkajšnje plemstvo pa se mu je nekaj let zatem začelo upirati. Leta 1260 je Otokar II., ki je pred tem že vladal Avstriji, zavladal še na Štajerskem.²¹ Svojo oblast v Vzhodnih Alpah je v naslednjih letih širil še naprej. Leta 1273 je bil za vladarja v Svetem rimskem cesarstvu izvoljen grof Rudolf Habsburški, ki se je v naslednjih letih z Otokarjem II. zapletal v vedno večje spore. Otokar se je

¹ UBSt I–IV; RHSt I–II.

² MDC V; MDC VII, MDC X.

³ SUB IV.

⁴ Gradivo IV–VI.

⁵ GZM II.

⁶ CKL.

⁷ Gesamtbare.

⁸ Slekovec, Grad in graščina Ljutomerska, str. 159–184.

⁹ Kovačič, Doneski, str. 63–71.

¹⁰ Ilešič, Maribor in Ljutomer, str. 86–89.

¹¹ Kovačič, Ljutomer, str. 1–374.

¹² Pirchegger, Untersteiermark, str. 52–55.

¹³ Mlinarič in Novak, Trg Ljutomer, 12 neoštevilčenih strani.

¹⁴ Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 144–145.

¹⁵ Stopar, Grajske stavbe, str. 71–73.

¹⁶ Ratiznojnič et al., Ljutomer, str. 2–8.

¹⁷ Kos, Vitez in grad, str. 318–319.

¹⁸ Ravnika, Maribor v 13. stoletju, str. 48–51, 55.

¹⁹ Dopsch, Länder und Reich, str. 190–194.

²⁰ Lechner, Die Babenberger, str. 35–80.

²¹ Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk, str. 100–107.

že leta 1276 moral (med drugim) odpovedati tako Avstriji kot Štajerski. Odnosi med vladarjema pa se še vedno niso izboljšali. Do končnega spopada med njima je prišlo konec poletja 1278 na Moravskem polju (severovzhodno od Dunaja). Otokar II. je izgubil tako bitko kot življenje.²²

Decembra 1282 je kralj Rudolf Avstrijo in Štajersko podelil sinovoma Albrehtu in Rudolfu II. (slednji se je moral kasneje oblasti odpovedati). Ko je kralj Rudolf poleti 1291 umrl, ga Albreht kot državni poglavar v cesarstvu ni takoj nasledil.²³ V prvih letih po očetovi smrti se je ukvarjal z upori Štajercev in Korošcev, do kraljevske funkcije pa se je po številnih bojih dokopal šele leta 1298. Po Albrehtovi nenadni smrti leta 1308²⁴ so habsburškim deželam vladali njegovi sinovi Friderik Lepi, Albreht II. in Oton. Leta 1311 je bila Štajerski priključena Savnija, ki so jo do tedaj v zastavi od Habsburžanov imeli Goriško-Tirolski. Habsburžani so leta 1335 neposredno zavladali še Koroški in Kranjski.²⁵ Dvajset let kasneje, ko sta bila tako Friderik Lepi kot Oton že pokojna, je Albreht II. sinovom Rudolfu IV., Frideriku, Albrehtu III. in Leopoldu III. ukazal, naj vsem habsburškim deželam vladajo skupno in v slogi. Albreht III. in Leopold III. sta po smrti drugih dveh bratov sklenila sporazum v Neuburgu (leta 1379) ter si tedanje habsburške dedne dežele razdelila med seboj. Novonastala albertinska veja je zatem obdržala oblast nad Avstrijo, leopoldinska pa nad Štajersko, Koroško, Kranjsko s Slovensko marko ter Tirolsko.²⁶

Leopold III. je že leta 1386 padel v boju s švicarskimi kantoni. Tako je Albreht slabo desetletje (kot varuh Leopoldovih otrok) načeloval celotni habsburški dinastiji. Zatem je vodilno vlogo v leopoldinski veji prevzel Viljem, najstarejši izmed Leopoldovih štirih sinov. A Viljem je sredi leta 1406 nenadoma umrl brez potomcev, za oblast pa sta se začela silovito prepirati srednja sinova, Leopold IV. in Ernest Železni. Oblast nad Štajersko je slednjič dobil Ernest, Leopold pa je vladal na Koroškem in Kranjskem. Zadnji sin po imenu Friderik, ki je v tistem trenutku že vladal t. i. Avstrijskim prednjim deželam, je v upravo dobil še Tirolsko.²⁷ Leta 1411 je umrl tudi Leopold IV., tako da sta Koroška in Kranjska pripadli Ernestu. Friderik je medtem ostal gospodar Tirolske in Prednje Avstrije.²⁸

Ernest Železni je imel iz drugega zakona dva preživela sinova, Friderika V. in Albrehta VI. Ko je leta 1424 umrl, sta bila dečka še mladoletna, tako da

je bil nekaj časa njun skrbnik stric Friderik Tirolski. Friderik V. je bil od leta 1435 vladar na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Pet let zatem je bil izvoljen še za kralja, medtem ko je Albrehtu VI. šele leta 1446 uspelo pridobiti oblast v Prednji Avstriji. V naslednjih letih je bil v težkih sporih s starejšim bratom Friderikom, ki je bil marca 1452 v Rimu kronan še za cesarja (kot Friderik III.). Albreht je konec leta 1463 nepričakovano umrl, Friderik pa je zatem neovirano vladal tako na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem kakor v Avstriji, saj je albertinska veja dinastije leta 1457 izumrla. Umrl je leta 1493, nasledil pa ga je sin Maksimilijan.²⁹

Izvor in prve omembe

Pojav imena Ljutomer lahko prvič nesporno postavimo v čas na prelomu med letoma 1221 in 1222. Iz tedanje listine izvemo,³⁰ da je vojvoda Leopold VI. potrdil razne posesti šentpavelskemu samostanu, v zameno pa je dobil (med drugim) samostansko lastnino v bližini Ljutomera, ki so jo njegovi ljudje prej imeli v fevdu.³¹ Za katera posestva je šlo, ni mogoče razbrati, prav tako ni nič rečenega o lastništvu Ljutomera samega. Pomaga nam šele podatek iz leta 1242. Tedaj je novi vojvoda Friderik II. našteval posesti in pravice, ki jih je od Salzburga dobil v fevd. Tu med drugim najdemo otok Ljutomer z gradom ter vsem, kar je spadalo zraven (*insulam etiam que Lûtenwerde dictur, cum castro et attineniciis eiusdem*).³² Treba je torej zaključiti, da je Ljutomer verjetno nastal na pobudo salzburske nadškofije, čeprav sta bila tako nasebina kot grad po letu 1242 v rokah vsakokratnega štajerskega vojvode.

Kdaj si je Salzburg pridobil ozemlje kasnejšega Ljutomera, je težko reči, v virih pa nedvoumni podatkov ne najdemo. Pri pretresu problema nam najprej pride na misel Friderik III. Ptujski, ki je okoli leta 1199 (s pomočjo Nemškega viteškega reda) premagal ogrsko vojsko ter ogrski strani iztrgal prazno in neobljudeno zemljo.³³ Nekaj osvojenega ozemlja je zatem podaril Nemškemu viteškemu redu (oziroma Križnikom), drugi del pa obdržal kot salzburski fevd.³⁴ Na prvi pogled se nam zdi, da Ljutomer ni spadal k okrog leta 1199 osvojenemu območju. Ležal je severno od Velike Nedelje, Ormoža in Središča,³⁵

²⁹ Niederstätter, *Jahrhundert der Mitte*, str. 143–149.

³⁰ Gre za nepristno listino, nastalo po nekdanjem originalu, a se nepristna mesta očitno ne nanašajo na Ljutomer (Gradivo V, št. 349).

³¹ MDC IV/1, št. 1834 (... *proprietates quoque predii vestri iuxta Lutenwerde, quas nostri ministeriales feudali tytulo prius a vobis et vestris predecessoribus possidebant*).

³² UBSt II, št. 402; Gradivo V, št. 787.

³³ UBSt II, št. 203; Gradivo V, št. 370; Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 18.

³⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 355, 374.

³⁵ Kosi, Visoki in pozni srednji vek, str. 68–69 (Posestna porazdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med letoma 1209 in 1228).

²² UBSt IV, št. 605; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 81–84.

²³ Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–107.

²⁴ Reifenscheid, König Albrecht I., str. 384, 386–387.

²⁵ Kosi, Dežela, ki je ni bilo, str. 542–544.

²⁶ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 144–145, 168, 178–180.

²⁷ Niederstätter, *Jahrhundert der Mitte*, str. 140–142.

²⁸ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 144–145, 168, 194–200.

prav tako nad njim oblasti niso imeli ne Ptujski ne Nemški viteški red.

Nejasnim okoliščinam navkljub se vendarle zdi verjetno, da je nadškofija to območje pridobila ravno v času Friderika III. (oziroma po njegovi zaslugi). Nekje po sklenitvi salzbursko-ogrskega miru leta 1131 je bila vojaška pobuda na salzburski (oziroma ptujski) strani.³⁶ Možno bi bilo celo, da je širše ljutomersko ozemlje prišlo pod Salzburg že v času Friderika II. (Ptujskega), ki je že okoli leta 1161 ropal (ali pa morda tudi trajno osvajal) po ogrskem ozemlju.³⁷ Morda je enako počel tudi njegov oče Friderik I.³⁸ Za konkretnije trditve oziroma podrobnejši opis (morda dlje časa trajajočega) ptujskega osvajanja v drugi polovici 12. stoletja v virih nimamo opore. Velik del osvojenega so, kot rečeno, kot salzburski fevd obdržali Ptujski, drugi del križniki. Hkrati se zdi možno, da je del osvojenega, Ogrom iztrganega ozemlja ostal neposredno Salzburgu in da je na tem ozemlju nastal Ljutomer.

Kot je bilo že rečeno zgoraj, imata ljutomerski grad in trg zelo verjetno »salzburski« izvor.³⁹ Biograf salzburskega nadškofa Konrada I. (1106–1147), ki je o Konradovih dosežkih pisal v sedemdesetih letih 12. stoletja,⁴⁰ je med drugim omenjal, da se je pokrajina – po nadškofovi zaslugi – napolnila z vasmi, gradovi in obdelovalci.⁴¹ V času nastanka omenjenega zapisa je bil zgoraj omenjeni mir med nadškofom in ogrskim kraljem Belo II. torej star že nekaj desetletij.⁴² Ozemlje na zahodni strani meje je očitno ves ta čas uživalo mir, medtem ko so Ptujski morda počasi potiskali mejo proti vzhodu. Če je ta misel pravilna in je meja v času, ko je pisal Konradov biograf, že ležala vzhodno od današnjega Ljutomera, bi bilo možno, da sta bila ljutomerski grad in vas (oziroma kasnejši trg) ena izmed tistih, o katerih je govora v besedilu nadškofovega življenjepisca. Po drugi strani bi bilo možno, da sta vas in grad stala že pred premaknitvijo meje s strani Ptujskih (morda celo že pred letom 1131) in so ju posledično postavili že Ogrji.

Slednjič si lahko pri reševanju problema pomagamo z urbarji. Res je, da Babenberški deželno knežji urbar, nastal med letoma 1220 in 1230, ne omenja še nobene vasi, ki bi ležala vzhodno od Negove (od črte Radgona–Ptuj),⁴³ to pa ne pomeni, da vzhodno od te črte ni imel posesti Salzburg. Tudi z najstarejšimi salzburskimi urbarji iz let 1309 in 1322 si na vpraša-

nja o pomiku meje in nastanku Ljutomera ne moremo odgovoriti.⁴⁴ Nazadnje bi lahko odgovore našli v etimološkem izvoru imena kraja in gradu. Današnja standardizirana oblika *Ljutomer* (prvič zapisana šele februarja 1838) je prevladala okrog leta 1858. Nemško ime *Luttenberg* je izvirnejše, vendar ni dokončno pojasnjeno, ali je slovanskega (iz imena *Lutomer*) ali germanskega (iz imena *Ludewic* oziroma *Hlôd-wig*, ki pomeni »slaven vojščak«) izvora.⁴⁵ Na podlagi pravkar povedanega bi lahko sklepali, da naselje in grad očitno nista obstajala že pred letom 1131, razen če je bil njun ustanovitelj (morebitni *Lutmer*) iz hrvaškega dela tedanjih dežel sv. Štefana. Medtem odgovorov na vprašanja o pomiku meje še vedno nimamo. Spričo pomanjkanja virov morajo zgornje misli slednjič ostati le hipoteze, ki jih s popolno gotovostjo ni mogoče potrditi ali zavreči.

Kakorkoli se je proces ustanavljanja Ljutomera in vzpostavljanja ogrsko-cesarske meje že zgodil, lahko z gotovostjo trdimo, da sta bila po letu 1242 tako naselbina kot grad v rokah štajerskih vojvod. Tako je ostalo nekaj časa. V urbarju Otokarja II. Přemysla iz leta 1265 je trg Ljutomer, kot rečeno, omenjen, hkrati pa v njem ni nobenega namiga o odvisnosti od Salzburga.⁴⁶ Več o salzburskih oziroma vojvodskih pravicah nad Ljutomerom bomo povedali v nadaljevanju. Prvotno ljutomersko naselje je bilo – v času češke vlade na Štajerskem – stisnjeno pod grajski grič in je premoglo 50 (oziroma 52) parcel. Velik del njegovih prebivalcev se je očitno že tedaj ukvarjal z vinogradniško dejavnostjo.⁴⁷

Nemirna leta po izumrtju Babenberžanov

Plemiče, ki so se imenovali po ljutomerskem gradu, prvič srečamo leta 1249, in sicer v osebi nekega Konrada Ljutomerskega, pri katerem je očitno šlo za deželno knežjega ministeriala.⁴⁸ Njegovo ime (ter ime Valter) se kot vodilno v rodbini pojavlja tudi v naslednjih generacijah. Domnevamo lahko, da je Konrad na ljutomerski grad prišel v zadnjih letih babenberške vlade na Štajerskem oziroma kmalu po letu 1242. Leta 1249 ga v listini tedanjega štajerskega deželnega glavarja sicer najdemo omenjenega kot kaščarja

³⁶ Štih, Salzburg, Ptuj, str. 536, 541; Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 186–188.

³⁷ UBSt I, št. 466; Gradivo IV, št. 439.

³⁸ Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 6–7 (Rodovnik gospodov Ptujskih).

³⁹ Takega mnenja je tudi Stopar, *Grajske stavbe*, str. 71.

⁴⁰ Podrobneje o nadškofu Konradu in njegovih odnosih z ogrsko stranjo tudi Hajdinjak, Rajhenburški, str. 719–721.

⁴¹ Vita Chunradi, str. 74 (... *verum etiam totam marchiam villis, castris et cultoribus ita repletam*...); Gradivo IV, št. 105.

⁴² Štih, Salzburg, Ptuj, str. 536.

⁴³ Prav tam, str. 542.

⁴⁴ Urbarji salzburske nadškofije, str. 61–64, 67.

⁴⁵ Snoj, *Etimološki slovar*, str. 242, geslo: Ljutomer.

⁴⁶ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52.

⁴⁷ Iz samega zapisa ni popolnoma jasno, za koliko zemljišč je dejansko šlo. Mlinarič navaja, da je bilo »okoli sto petdeset parcel«, Kovačič pa omenja »152 ljutomerskih posestev«. *Gesamturbare*, str. 82, št. 41 (*Item in Luttenberch in foro sunt 150 aree preter 2 et quelibet solvit 40 den. Item iudicium ibidem solvit annuatim 24 mr., quas tollit etiam officialis. Summa huius 37 mr.*); Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake; Kovačič, *Ljutomer*, str. 116. Pravzaprav pa gre, kot je ugotovil Boris Golec, za napako v zapisu – pravilna številka je 50 oziroma 52. Gl. članek B. Golca v tej številki *Kronike*.

⁴⁸ Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake.

oz. kletarskega mojstra.⁴⁹ Domnevno istega Konrada srečamo tudi osem let kasneje in sicer brez omenjene funkcije.⁵⁰ Pirchegger glede Konrada navaja (po njem povzema tudi Kos), da je šlo pri njem za človeka, poročenega s Kunigundo iz Plankenwartha (zahodno od Gradca), ki se je imenoval tudi po svoji trdnjavi Hannau pri Voitsbergu.⁵¹ To bi načeloma bilo možno. Konrad iz Hannaua je v približno istem časovnem obdobju resnično obstajal.⁵² Neposrednih dokazov, da je šlo pri obeh Konradih za isto osebo, ne najdemo, kljub temu pa se zdi Pircheggerjeva trditev zelo mogoča. Leta 1243 srečamo Konrada iz Hannaua ter njegova brata Valterja in Vulfinga.⁵³ 12 let kasneje v neki drugi listini srečamo moža, označenega kot *Chunradus chellermaeister*, poleg katerega je *frater suus Waltherus*.⁵⁴ Zelo verjetno je šlo za ene in iste posameznike. Posledično je treba pritrditi Pircheggerju in trenutek, ko se je Konrad prvič pojavil v virih (in imenoval po Hannau), prestaviti v leto 1243.⁵⁵

Tudi poroka med Konradom in Kunigundo iz Plankenwartha, se je očitno res zgodila, tako da se Pirchegger ni zmotil tudi glede vezi med Ljutomerskimi in Plankenwarskimi. A Kunigunda, žena Konrada iz Ljutomera in sestra Rudlina iz Plankenwartha, je bila omenjena šele leta 1269.⁵⁶ Zdi se torej zelo verjetno, da sta z možem spadala že v naslednjo generacijo oziroma da je pri Kunigundinem možu šlo za sina in soimenjaka zgoraj omenjenega Konrada iz Hannaua. Trdnih dokazov, ki bi domnevo potrdili ali ovrgli, v virih ni mogoče najti. Rodbina Plankenwarthske je najbrž izvirala iz Pittenske grofije, njeni člani pa so pred letom 1228 nosili naslov štajerskih maršalov.⁵⁷

O političnih potezah, ki so jih Ljutomerski vlekli tik po izumrtju babenberške dinastije, je težko reči kaj konkretnega, saj nam viri tega ne dopuščajo. Vodilnih vlog očitno ni igral nobeden izmed njih. Komu so se priključili v prvih letih po smrti vojvode Friderika Babenberškega, ne vemo. Prav tako nimamo podatkov, da bi – tako kot mnogi drugi tedanji plemiči – napadali samostanske posesti in morali kasneje za to plačevati odškodnino.⁵⁸ Po letu 1260 so se očitno (radi ali neradi) sprijaznili z oblastjo Otokarja II. Přemysla. Konrada II. Ljutomerskega tako

leta 1269 srečamo kot pričo pri štajerskem deželnem glavarju (ter olomuškem škofu) Brunu, sicer prekaljenem politiku in tesnem sodelavcu češkega kralja. Med trinajstimi poimensko omenjenimi pričami je naveden na sedmem mestu.⁵⁹ Po drugi strani so se Ljutomerski češke oblasti na Štajerskem sčasoma očitno naveličali. Poleti 1274 se je v gornještajerskem Gössu namreč zbralo številno štajersko plemstvo, najverjetneje zato, da bi razpravljalo o tem, kako se znebiti češke nadvlade. Med 51 tam zbranimi plemiči sta bila tudi *Albertus et Otto fratres de Luttenberch*,⁶⁰ pri katerih je morda šlo za Konradova brata.

Štajersko dobijo Habsburžani

Prvi korak na poti do habsburške pridobitve Ljutomera je bil storjen že poleti 1277, čeprav Otokar II. Přemysl tedaj še ni bil dokončno premagan, kralj Rudolf pa vojvodin Avstrije in Štajerske še ni podelil svojima sinovoma. Tedanji salzburski nadškof Friderik II. je Rudolfovim sinovom Albrehtu, Rudolfu II. in (v tistem trenutku še živečemu) Hartmannu podelil posesti, ki so jih od Salzburga nekoč imeli avstrijski, štajerski in koroški vojvode.⁶¹ Dve desetletji kasneje je vojvoda Albreht med drugim dobil v fevd še 264 hub pri Ljutomeru, ki so bile do tedaj še vedno v salzburskih rokah.⁶² Od tedaj naprej je bila nekdanja salzburska oblast nad Ljutomerom očitno hitro pozabljena, tamkajšnji grad s trgov pa so Habsburžani v naslednjih desetletjih in stoletjih trdno držali v rokah.

V istem časovnem obdobju ponovno naletimo na Ljutomerske ministeriale. Poleti 1283 v listini mariborskega mestnega sodnika Markvarda tako priča *dominus Walterus de Lotenberg*.⁶³ Pri le-tem je najbrž šlo za sina Konrada II., vsekakor pa je bil Valter član rodbine, saj je svoje osebno ime delil s svojim sorodnikom iz Hannaua (dve generaciji nazaj). Tri leta

⁴⁹ Gradivo VI, št. 93 (... *dominus Chunradus magister cellerarius de Luttenberch* ...).

⁵⁰ UBSt, št. 229; GZM I, št. 97.

⁵¹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Kos, *Vitez in grad*, str. 318.

⁵² UBSt II, št. 415, 426, 444; UBSt III, št. 6.

⁵³ UBSt II, št. 426 (... *dominus Chunradus de Hannowe et fratres sui dominus Waltherus et dominus Wulfingus* ...).

⁵⁴ UBSt III, št. 160.

⁵⁵ UBSt II, št. 415, 426; UBSt III, št. 6, 54, 160.

⁵⁶ UBSt IV, št. 325 (*Ego Rudlinus de Planchenwart ... a domina Chunegundi sorore mea uxore domini Conradi de Lutenberg* ...).

⁵⁷ Podrobneje o Plankenwarthske gl. Bele, Štajerske dvorne službe, str. 19–21.

⁵⁸ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 453.

⁵⁹ UBSt IV, št. 346.

⁶⁰ UBSt IV, št. 518; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 361.

⁶¹ SUB IV, št. 91; MDC V, št. 288–289; Kovačič, *Ljutomer*, str. 184.

⁶² Kar se tiče političnih okoliščin omenjenih dogodkov, so Rudolfovi sinovi poleti 1277 dobili salzburske posesti tik zatem, ko je bil iz vzhodnoalpskega prostora izrinjen Otokar II. Přemysl in so Habsburžani postali zelo verjetni bodoči imetniki vojvodskih naslovov v Avstriji in na Štajerskem. Leta 1297 so dogodki v zvezi z Ljutomerom sovpadali s pomiritvijo Albrehta I. Habsburškega s salzburskim nadškofom Konradom IV., ki je bil pred tem dolgoletni nasprotnik Habsburžanov, oziroma zaveznik nasprotnikov Albrehta I. V letih, ki so sledila, se je prelevil v Albrehtovega zaveznika. UBSt IV, št. 605; SUB IV, št. 198 (... *uns und unsern erben unser herre van Saltzburch zwai hundert hueb und vier und sehtzich hueb zu Luetenwerd* ...); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 100–102; *Konrad IV. von Fohnsdorf-Praitenfurt* (<https://www.deutsche-biographie.de/gnd119444453.html#ndbcontent>, 9. 6. 2021).

⁶³ GZM II, št. 55; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 7.

kasneje je Valter s svojo ženo Gertrudo (sestro Alberta Viltuškega)⁶⁴ Ofonu Emmerberskemu prodal 52 kmetij.⁶⁵ V listini vovbrškega grofa Ulrika II. je spomladi 1278 pričal Konrad (III.) Ljutomerski,⁶⁶ kot kaže iz iste generacije kot Valter in najbrž njegov brat.⁶⁷

V naslednji generaciji se je kot mož z dobrimi političnimi zvezami izkazal Konrad IV., ki se je (v začetku 14. stoletja) nekaj časa pojavljal v zvezi s tedanjim štajerskim političnim vrhom. V admontski listini iz leta 1300 se je imenoval deželno knežji gorski mojster.⁶⁸ Bil je vpleten v fajdo (med Eberhardom s Prežina ter Konradom in Ulrikom s Safna) zaradi gradu Prežin.⁶⁹ V družbi štajerskega deželnega glavarja je pričal pri vojvodi Frideriku Lepem,⁷⁰ pa tudi pri svojih sorodnikih Plankenwarthskih⁷¹ in v listini radgonskega sodnika,⁷² najdemo pa ga tudi (ponovno skupaj s štajerskim deželnim glavarjem) med razsodniki družinskega spora med Wildonskimi in Bistriškimi.⁷³ Prav tako se pojavlja kot priča pri prodajah raznih kmetijskih površin.⁷⁴ Kot zadnjega izmed dokazov Konradovega pomembnega položaja v štajerski deželni politiki je treba navesti tudi dejstvo, da je bil maja 1313 med najpomembnejšimi štajerskimi plemiči (*barones*), ki so se zbrali v Klosterneuburgu ter prisegli zvestobo Frideriku Lepemu in njegovim potomcem.⁷⁵ Konrad je bil

sicer zadnji med 12 naštetimi, a kot kaže, eden najvplivnejših.

Aprila 1326 je bil Konrad IV. že pokojni (kasneje izvemo, da so ga pokopali v Reinu), saj je njegova žena Margareta omenjenemu samostanu za njegov dušni blagor darovala dve maki denarja.⁷⁶ Podobno je storila dobra tri leta kasneje.⁷⁷ V mesecih po moževi smrti Margareta Ljutomerskega gradu najbrž ni hotela dati iz rok, saj je (tedaj že kralj) Friderik Lepi (v daljšem, očitno oporočnem besedilu) med drugim naročal, da je treba glede gradu doseči dogovor (oziroma poravnavo) »z Ljutomersko« (... *mit der Lutenbergerinne umb das haus ze Lutenberg* ...).⁷⁸

Tudi Konrad (IV.) je morda imel brata Valterja (II.), a se v ohranjenih virih skoraj ne pojavlja. Zasedimo ga na kratko omenjenega le enkrat, leta 1307, ko sta se Ulrik (Emmerberski) z Marenberga in (njegov stric) Ulrik II. Žovneški poravnala glede gradu Lemberg pri Poljčanah (in drugih »ljudi in posesti, ki so spadale zraven«). Emmerberski je, kot je videti iz besedila, od strica dobil odškodnino tudi za to, kar je bilo s strani njegovega očeta kupljeno *von hern Walther von Lutenperch*.⁷⁹ Iz te omembe je danes nemogoče ugotoviti, kdaj je Valter Ljutomerski Ulrikovemu očetu (neimenovane) posesti prodal. Možno bi torej bilo, da se je to zgodilo mnogo let pred izdajo listine, da je šlo pri prodajalcu za Valterja I. (eno generacijo nazaj) in da Valter II. nikoli ni obstajal. Glede na majhno izpovedno vrednost dostopnih virov je slednjič nemogoče z gotovostjo zatrditi, za katerega Valterja gre.

V času po smrti Konrada IV. položaj prvotne Ljutomerske ministerialne rodbine ni več popolnoma jasen. Kos ima najbrž prav, ko domneva, da je bil omenjeni Konrad zadnji svojega rodu, oziroma da so štajerski vojvode po njegovi smrti na grad naselili druge gradiščane.⁸⁰ Pirchegger se v sorodstvena razmerja med Konradom in njegovimi nasledniki ne spušča.⁸¹ Glavno besedo je že v začetku leta 1328, kot kaže, imel mož po imenu Hartnid Majšperški, ki očitno ni bil Konradov potomec. Hartnida prvič srečamo v listini nekega Elbla (Albrehta) iz Ljutomera, ki je reinskemu samostanu prodajal vinograd na Ljutomerskem grajskem hribu. Ker izstavitelj ni imel pečata, je (med drugim) pečatil *her Hertneyd von Mansperch*

⁶⁴ Pri Gertrudi je šlo morda za eno izmed hčera Henrika II. Viltuškega in Gertrude Rogaške ter sestro Alberta II., Henrika III., Diemute in Kunigunde. V času obravnave rodbine Viltuških mi še ni bila znana in je posledično nisem vključil v viltuško genealoško preglednico (Bele, Viltuška veja, str. 15).

⁶⁵ GZM II, št. 60 (*Ich Gedrot vnd ich Walther von Lutenberch ... mit meines Wirtes insigel, hern Walthers von Lutenberch, mit meines prueders insigel Albrechtz von Wilthavsen ...*); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 213.

⁶⁶ MDC V, št. 342 (... *dominus Chvnradius de Lutenberch* ...).

⁶⁷ Kovačič v zvezi z Valterjem in Konradom (III.) omenja tudi »strica Rudolfa«, o katerem pa v virih ne najdem sledi. Po Kovačiču povzema tudi Kos, Pirchegger pa Rudolfa ne omenja (Kovačič, *Ljutomer*, str. 185; Kos, *Vitez in grad*, str. 319; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53).

⁶⁸ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Kovačič, *Ljutomer*, str. 185.

⁶⁹ CKL, št. 91–92; RHSt I, št. 311.

⁷⁰ RHSt I, št. 191.

⁷¹ RHSt I, št. 708.

⁷² RHSt I, št. 900.

⁷³ V tem primeru gre za Feistritz an der Ilz, dobrih 40 kilometrov vzhodno od Gradca. RHSt I, št. 925.

⁷⁴ RHSt II, št. 1349, 1360; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 211.

⁷⁵ Konec januarja 1314 se je vojvoda Friderik poročil s trinajstletno Izabelo (v Avstriji imenovano Elizabeta), hčerjo aragonskega kralja Jakoba II. Kralj Jakob si je želel, da bi bil njegov zet sam imetnik habsburških dežel, kar pa Friderik ni bil. Zato je moral od svojih mlajših bratov doseči odpoved tem deželam, pa tudi privolitev avstrijskih in štajerskih stanov, da bodo samo njega in njegove potomce sprejeli kot deželne gospode. Šlo je pač bolj za zadovoljitev aragonskega kralja in ne toliko za dejansko spremembo stanja v habsburških deželah. Že nekaj mesecev pred poroko so se v Dunajskem Novem mestu, kot kaže iz zgoraj omenjenega razloga, zbrali pooblaščenici raznih štajerskih mest in prisegli, da bodo v prihodnosti privrženi vojvodi Frideriku in njegovim potomcem, ki jih

bo imel s svojo špansko nevesto. Prav tako so obljubili, da bodo to prisego ponovili v dveh mesecih po njenem prihodu. Podobno listino so v istem času izdali tudi pomembnejši štajerski plemiči (in med njimi Konrad Ljutomerski), le da se je to zgodilo v Klosterneuburgu (RHSt I, št. 524, 527; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 118; Kovačič, *Ljutomer*, str. 123).

⁷⁶ RHSt II, št. 1708; Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

⁷⁷ RHSt II, št. 2090.

⁷⁸ RHSt II, št. 1835.

⁷⁹ CKL, št. 76; GZM II, št. 116; Krones, *Die Freien von Saneck*, str. 51.

⁸⁰ Kos, *Vitez in grad*, str. 319.

⁸¹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

... ze *Lutenberch purgraf*.⁸² Z istim naslovom najdemo Hartnida tudi naslednji mesec.⁸³ Zadnjič se v virih pojavi jeseni 1329, in sicer kot priča v listini (že zgoraj omenjene Konradove vdove Margarete) za reinški samostan.⁸⁴ Zatem je bil Hartnid kot Ljutomerski gradiščan morda zamenjan. Njegova zamenjava je bil morda neki *Jorg von Luettenwerg*, ki ga (brez naziva gradiščana) srečamo še isto leto. Tudi o njem ni mogoče reči nič natančnejšega.⁸⁵ Kako se je Hartnidova zgodba v Ljutomeru zaključila, iz virov ne izvemo.

Tudi Ljutomerski gradiščani iz kasnejših desetletij si najbrž niso bili v sorodu. Kot gradiščana in gorskega mojstra najdemo leta 1343 označenega nekega Eberharda Winterja.⁸⁶ Leta 1348 se omenja Ljutomerski gorski mojster Volfharda iz Hannaua, ki je sedem let zatem označen kot vojvodski dvorni mojster.⁸⁷ Ugibamo lahko, da je Volfhard do svoje funkcije v zvezi z Ljutomerom prišel zaradi daljnih sorodstvenih vezi s prvotno Ljutomersko ministerialno rodbino, a jasnih povezav v virih ponovno ni.

Trške pravice in okoliški vinogradi

Ljutomerskemu trgu so razni pripadniki habsburške dinastije v 14. stoletju (pa tudi kasneje) večkrat potrdili pravice. Leta 1342 je vojvoda Albreht II. »Ljutomerčanom podelil iste pravice, kot so jih imeli Radgončani«.⁸⁸ Čeprav je bila Radgona v tistem trenutku že mesto, Ljutomer mestnega statusa očitno ni dobil. V 14. in 15. stoletju se je namreč še vedno omenjal le kot trg. Prav tako je vprašljivo, ali so Ljutomerčani že leta 1342 dobili pravico voliti trškega sodnika in svet.⁸⁹ Pravice so Ljutomeru po Albrehtu potrjevali tudi njegovi nasledniki Rudolf IV. (leta 1360),⁹⁰ Al-

breht III. (1367),⁹¹ Viljem in Albreht IV. (1396), kralj (in kasnejši cesar) Friderik III. (1443) ter njegov sin Maksimilijan (1498), v novem veku pa vedno znova tudi njihovi številni nasledniki.⁹²

Konec aprila 1362 je nadvojvoda Rudolf IV. v Ljutomeru potrdil zvezo z bamberškim škofom Leopoldom, ki je bila nekaj dni pred tem že sklenjena v Radgoni.⁹³ Kontekst njene sklenitve je očitno treba iskati v Rudolfovih preteklih političnih pote-

Portret Rudolfa IV. s strani neznanega praškega ali Dunajskega mojstra. Danes ga hrani dunajski Dom Museum (Wikimedia Commons).

⁸² RHHSt II, št. 1886; Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232.

⁸³ RHHSt II, št. 1902 (... *her Hertneid von Mansperch cze den selben czeiten purchgraf cze Luetenberch auf dem bau s...*).

⁸⁴ Naj opozorimo, da je listina v drugem zvezku štajerskih regestov datirana v leto 1329. Mlinarič jo po drugi strani datira v leto 1331. Iz besed (*in dem ains myn dreyzikistem jar*) je mogoče zaključiti, da gre za eno leto pred tridesetim, tako da je prava letnica očitno res 1329. Gerhard Köbler, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (<https://www.koeblergerhard.de/mhdwb-hin.html>, 21. 5. 2021); RHHSt II, št. 2090 (... *von Lutenberch der purkgraf her Hertneyd der Mansperger* ...); Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232.

⁸⁵ RHHSt II, št. 2028.

⁸⁶ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 298.

⁸⁷ Prav tam, str. 313 (... *der Bergmeister in Luttenberg Ritter Wolfhart Haunauer*...) in 332 (... *der herzogliche Hofmeister, Wolf von Hanau*...); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

⁸⁸ Steiermärkische Geschichtsblätter 2, str. 178, št. 39/1 – Luttenberg (*Wir Albrecht von gotes gnden hertzog ... ze Steyr ... wir vnsern purgern ze Lutenberch die gnad getan haben und tun auch, daz sie alle die recht haben sullen, die vnser burger ze Radkerspurch habent* ...).

⁸⁹ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 144.

⁹⁰ Steiermärkische Geschichtsblätter 3, str. 109–110, št. 58/2 – Luttenberg; Kovačič, *Ljutomer*, str. 229 (*Wir Rudolph von Gottes Gnaden Herzog ... zu Steye r... die Purgern von Luettenberg für Vnss kbomen vnnd zaigten Vnss Vnnsers Lieben Herrn vnd Vatters sellig. Handtuest vmb Ihre Recht vnnd batten Vnss*

mit Vleiss ds Wier in die geruechten zu bestetten, vnnd zu Verneuern, als haben Wier gethan ...).

⁹¹ Steiermärkische Geschichtsblätter 5, str. 182, št. 86/3 – Luttenberg (*Wir Albrecht von gotes gnaden hertzog ... ze Steyr ... daz vnser getrewn die Burger ze Luetenberg fuer vns chamen, vnd zaigten vns vnsern lieben brueders hertzog Ruedolffs seligen hantuest, da mit er in ir reht bestett hett, die ir vnser lieber herr vnd vatter seliger, hertzog Albrecht, geben hat, vnd paten vns vleizziglich, daz wir in die geruechten ze bestetten vnd zeuerneuen. Das haben wir getan* ...).

⁹² Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, Vitrine (1–3), stran brez številčne oznake; Ratiznojnič et al., *Ljutomer*, str. 3.

⁹³ MDC X, št. 597, 598 (*Wir Rudolff der Vierd, von gots gnaden erczherzog ... ze Steyr ... mit unserem insigel, der geben ist ze Lutemberg* ...).

zah. Nadvojvoda se je v preteklosti zapletal v spore z oglejskim patriarhom (po imenu Ludovico della Torre). Habsburške čete so julija 1361 vdrle v Furlanijo, Rudolf pa je mesec dni kasneje osebno vodil naslednji vojni pohod. Patriarh je moral kot ujetnik na Dunaj, kjer naj bi mu Rudolf IV. grozil in ga silil v priznanje raznih koncesij.⁹⁴ Po številnih zapletih je bil Rudolf – s strani trierskega nadškofa Boemunda, a očitno na pobudo cesarja Karla IV. – celo pozvan na zagovor v Nürnberg. V istem času je v odgovor na vse to dogajanje na vse strani sklepal zveze, med drugim z ogrskim kraljem Ludvikom I. Anžujskim, poljskim kraljem Kazimirjem III. ter škofoma v Passauu in Bambergu. V času sklenitve sporazuma z bamberskim škofom je bil Rudolf v Ljutomeru očitno ravno na poti k Ludviku.⁹⁵ Spor med Rudolfom in oglejskim patriarhom se je vlekel tudi v naslednjih letih, oba moža pa sta slednjič umrla konec julija 1365 – le nekaj dni narazen. Nov patriarh je konec maja 1366 z Rudolfovima bratoma sklenil premirje.⁹⁶

Kot smo nakazali že zgoraj, je bil velik del ljutomerskih prebivalcev poleg obrti in tovarništva – vsaj sodeč po virih – vpleten v pridelavo in prodajo vina. V okolici trga je bilo očitno več vinogradov visoke kakovosti.⁹⁷ Reinski samostan je, na primer, imel malo pred letom 1400 v Ljutomeru dve hiši, eno z zemljo, drugo pa s kletjo in prešo. Zunaj kraja je bilo v tistem trenutku reinskih tudi šest vinogradov, ki so bili očitno predvsem darovi ljutomerskih prebivalcev ali pa jih je samostan pridobil z nakupom.⁹⁸ V istem času (kakor tudi že dolgo pred tem) so vino iz ljutomerske okolice pili tudi na Koroškem. Celovski in velikovski sodnik (*Osvald* ter *Hanns der Heinwurger*) sta v prvi polovici leta 1391 namreč pisala, da so prebivalci njunih mest od nekdaj kupovali vino v okolici Radgone in Ljutomera oziroma »tam, kjer je bilo zanje najbolj primerno«. Prav tako so, kolikor so se spominjali, delali tudi njihovi predniki.⁹⁹

Tudi grajski grič je moral biti zasajen z vinogradi. Kot je bilo že omenjeno, je neki Elbl iz Ljutomera (morda tamkajšnji tržan) reinski cisterci prodajal vinograd na ljutomerskem grajskem hribu.¹⁰⁰ Iz leta 1363 se je ohranila darovnica ljutomerskega kramarja

Volfharda, ki je skupaj z ženo menihom poklonil dva vinograda. Medtem ko je bil eden v Nunki Grabi (dobre tri kilometre jugovzhodno od Ljutomera), je drugi (imenovan *der Saefnaer*) ležal na ljutomerskem grajskem hribu (*an dem Hausperg dacz Luetenberch*). Vinski pridelek sta dosmrtno sicer smela uživati darovalca.¹⁰¹

Zaključek

Ko se je v šestdesetih letih 14. stoletja – spričo boja za Tirolsko – finančno stanje habsburške dinastije začelo slabšati, je začela ta svoje težave reševati s podeljevanjem gradov in gospostev v zastavo. Tik pred smrtjo nadvojvode Rudolfa IV. tako zasledimo podatek,¹⁰² da je svojemu komorniku po imenu Janez *von Lozberg* (verjetno Lasberg v današnji Gornji Avstriji) zastavil ljutomerski grad.¹⁰³ Pred tem je Rudolf Janezu sicer podelil trdnjavo Trušnje, a jo je moral ta vrniti. V zameno je dobil ljutomerski grad.¹⁰⁴ Po Lasbergerjevi smrti (tik pred letom 1414) je vojvoda Ernest svojemu dvornemu maršalu Janezu Schweinpecku (in njegovim moškim potomcem) podelil grad in gospodstvo Ljutomer. To darovnico je (leta 1419) potrdil tudi njegov brat, vojvoda Friderik Tirolski. V posesti gradu je rodbina Schweinpeck ostala vse do leta 1498.¹⁰⁵

Po Janezovi smrti (okrog leta 1425) je tega nasledil sin Jurij. Ta se je v naslednjih letih z vojvodo Friderikom prepiral glede pobiranja gornine v ljutomerskih gorica. Spor se je očitno vlekel vse do leta 1437, ko je bilo Juriju odkazanih 279 sodov vina letno, vse do njegove smrti.¹⁰⁶ Jurija (ki je umrl leta 1449) je nasledil sin soimenjak, v naslednjih letih aktiven v boju proti Turkom. Umrli je kmalu po juliju 1478. Njegov edini sin Silvester je imel tri hčere. Po njegovi smrti je kralj Maksimilijan (sin zgoraj omenjenega cesarja Friderika III.) januarja 1498 grad podelil Jerneju Perneškemu.¹⁰⁷

Izvorna ljutomerska ministerialna rodbina se v slovenski zgodovinski spomin ni zapisala s kakim izjemnim dosežkom. Ostala je v povprečju in očitno le občasno sodelovala pri lokalnem političnem dogajanju. V začetku 14. stoletja se je z dobrimi političnimi zvezami in očitno večjo močjo sicer izkazal Konrad IV.,¹⁰⁸ a se je rod (nekje ob koncu prve četrtine sto-

⁹⁴ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 158–159.

⁹⁵ Baum, *Rudolf IV. der Stifter*, str. 280–287, 381–382, 284, 392; Kovačič, *Ljutomer*, str. 122; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 359–360.

⁹⁶ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 169, 173.

⁹⁷ Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake.

⁹⁸ Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169–170.

⁹⁹ MDC X, št. 970, 971 (... *daz wir und alle unser vorfordern gedencenn und auch von alter herchomen ist, daz wir wein ge-fuert haben ... und haben die auch chaufft ze Luttenberg oder Rakaspurch oder wa uns daz allerfugleichist gewesen ist ...*); *DWDS Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute* (<https://www.dwds.de/>, 17. 6. 2021); *Gerhard Köbler, Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (<https://www.koeblergerhard.de/mhdwb-hin.html>, 16. 6. 2021).

¹⁰⁰ RHSt II, št. 1886 (... *an dem Hausperch* ...).

¹⁰¹ Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 233 (*Wolhart der chramer datz Luetenberch* ...).

¹⁰² Kos, *Vitez in grad*, str. 319.

¹⁰³ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 83, 344.

¹⁰⁴ MDC X, št. 663.

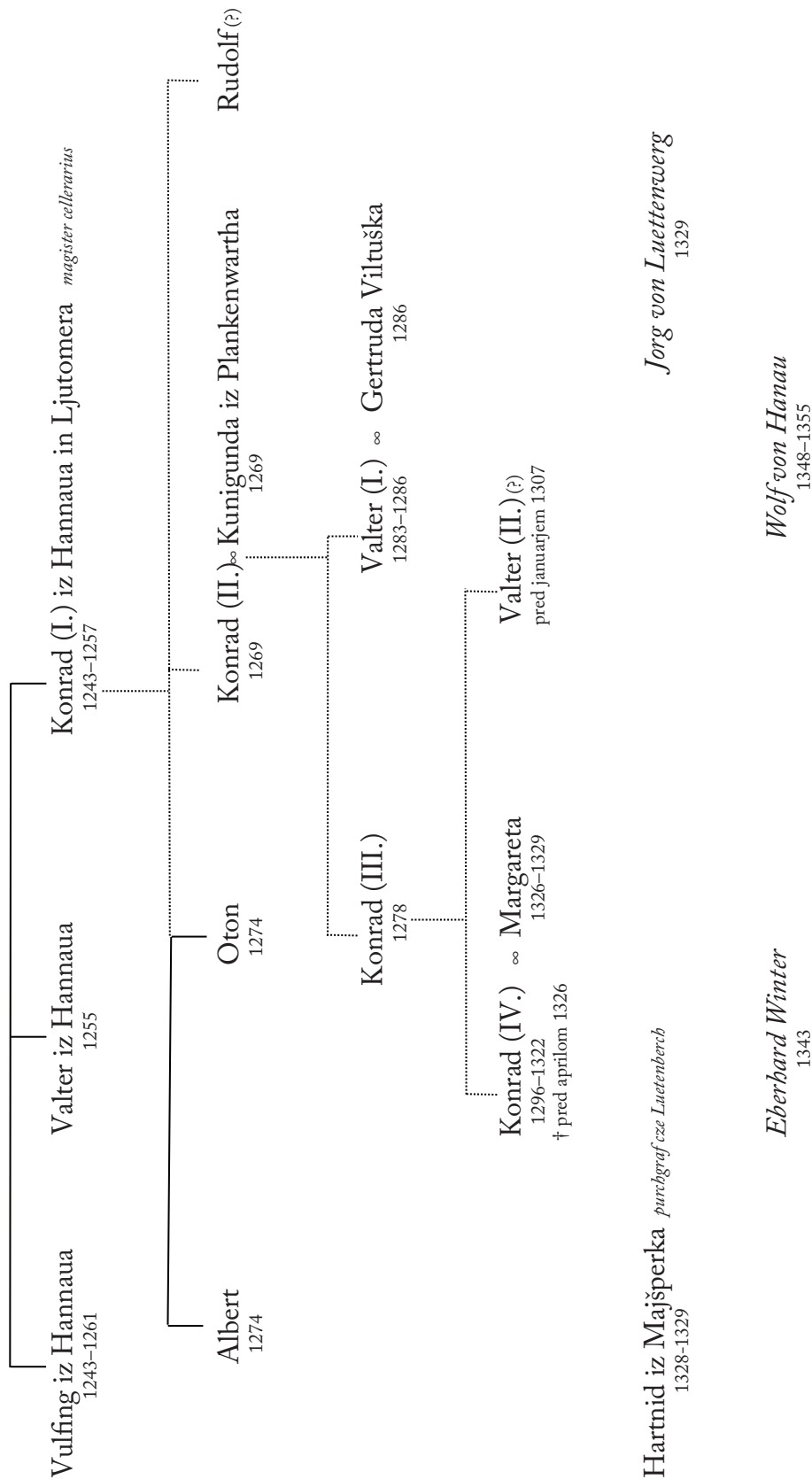
¹⁰⁵ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54.

¹⁰⁶ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VII*, str. 154, 216, 265.

¹⁰⁷ Omenjeni Jernej je bil iz zgornještajerskega kraja Pernegg an der Mur oziroma istoimenskega gradu. *Pernegg (Stmk) – Burgruine* (<http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1527>, 1. 6. 2021); Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 71.

¹⁰⁸ CKL, št. 91–92; RHSt I, št. 311, 524.

POSKUS REKONSTRUKCIJE DRUŽINSKEGA DREVESA PRVOTNE RODBINE LJUTOMERSKIH

letja) z njim najbrž končal. V kasnejših desetletjih razni ljutomerski gradiščani nekaj časa niso osnovali trajnejše rodbine, medtem ko je v večjem delu 15. stoletja tam stolovala rodbina Schweinpeck.¹⁰⁹

Ljutomerski trg z okolico je imel vsaj v 14. stoletju sloves območja, od koder je izhajalo kvalitetno vino. Sicer ga niso izvažali v daljne kraje, očitno pa so ga poznali v širšem vzhodnoalpskem prostoru.¹¹⁰ V pridelavo in trgovino z vinom je bil očitno vključen precejšen del trškega prebivalstva. Kot tak je bil trg dovolj pomemben, da je že pred sredino 14. stoletja dobil potrjene pravice, kot jih je tedaj imela Radgona. Te so bile kasneje večkrat potrjene, do statusa mesta pa se Ljutomer v srednjem veku kljub vsemu nikoli ni dokopal.¹¹¹

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

CKL – *Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ur. Dušan Kos. Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejša zgodovine, 1996.

Gesamturbare – *Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Ur. Alfons Dopsch. Wien, Leipzig: W. Braumüller, 1910.

Gradivo IV – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV*. Ur. Franc Kos. Ljubljana: Leonova Družba, 1915.

Gradivo V – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*. Ur. Franc in Milko Kos. Ljubljana: Leonova Družba, 1928.

Gradivo VI – *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1*. Ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAŽU, 2002.

GZM II – *Gradivo za zgodovino Maribora II*. Ur. Jože Mlinarič. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1976.

MDC V – *Monumenta historica ducatus Carinthiae V*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956.

MDC VII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1961.

MDC X – *Monumenta historica ducatus Carinthiae X*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1968.

RHSt I – *Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde*

der Steiermark, 1308–1319. Ur. Hermann Wiesflecker, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1976.

RHSt II – *Regesten des Herzogtums Steiermark, Zweiter Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1320–1330*. Ur. Reinhard Härtel, Annelies Redik. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2008.

Steiermärkische Geschichtsblätter 2 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, II. Jahrgang, 3. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam-Josefsthal, 1881.

Steiermärkische Geschichtsblätter 3 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, III. Jahrgang, 2. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam, 1882.

Steiermärkische Geschichtsblätter 5 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, V. Jahrgang, 3. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam-Josefsthal, 1884.

SUB IV – *Salzburger Urkundenbuch. Bd. 4, Heft 1*. Ur. Franz Martin. Salzburg: Gesellschaft für Landeskunde, 1933.

UBSt I – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.

UBSt II – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1879.

UBSt III – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1903.

UBSt IV – *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276*. Ur. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.

Urbarji salzburske nadškofije – *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji salzburske nadškofije*. Ur. Milko Kos. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1939.

Vita Chunradi – *Vita Chunradi Archiepiscopi, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 11*. Ur. Georg Heinrich Pertz. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1854.

LITERATURA

Baum, Wilhelm: *Rudolf IV. der Stifter: seine Welt und seine Zeit*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1996.

Bele, Martin: Štajerske dvorne službe do leta 1311. *Studia Historica Slovenica* 21, 2021, št. 1, str. 11–39. DOI: <https://doi.org/10.32874/shs.2021-01>.

Bele, Martin: Viltuška veja gospodov Mariborskih. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 5–18.

Dopsch, Heinz et al.: *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 1999.

¹⁰⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188.

¹¹⁰ MDC X, št. 970–971.

¹¹¹ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 144; Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, Vitrine (1–7), stran brez številčne oznake.

- Golec, Boris: Hišna posest v trgu Ljutomer od njegovih začetkov do franciscejskega katastra. *Kronika* 70, 2022, št. 1 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 561–610.
- Hajdinjak, Boris in Vidmar, Polona: *Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in mecenji*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 2009.
- Hajdinjak, Boris: Rajhenburški do začetka 15. stoletja. *Kronika* 61, 2013, št. 3 (Iz zgodovine gradu Rajhenburg), str. 713–750.
- Ilešič, Fran: Maribor in Ljutomer. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 17, 1922, št. 2, str. 76–89.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 8, 2008, št. 2–3, str. 527–546.
- Kosi, Miha: Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 59–103.
- Kovačič, Fran: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, št. 1/4, str. 23–85.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft: Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Wien: Oldenburg, 2002.
- Lechner, Karl: *Die Babenberger; Markgrafen und Herzöge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994.
- Mlinarič, Jože in Novak, Miran: *Trg Ljutomer*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1986.
- Mlinarič, Jože: *Cistercijska opatija Rein in njena povezanost s slovensko zemljo: (13.–18. stoletje)*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2011.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V*. Grätz: Damian und Sorge, 1850.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VI*. Grätz: Damian und Sorge, 1859.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VII*. Grätz: Damian und Sorge, 1864.
- Niederstätter, Alois: *Das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Wien: Ueberreuter, 1996.
- Niederstätter, Alois: *Die Herrschaft Österreich; Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- Obersteiner, Jakob: *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Oldenbourg, 1962.
- Ratiznojnik, Anton et al.: *Ljutomer: 750 let prve omembe kraja: 1249–1999*. Ljutomer: Občina, 1999.
- Ravnikar, Tone: Maribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje. *Studia Historica Slovenica* 20, 2020, št. 1, str. 41–66. DOI: <https://doi.org/10.32874/shs.2020-02>.
- Slekovec, Matej: Grad in graščina ljutomerska. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, št. 2, str. 159–184.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: druga knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Občine: Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice*. Ljubljana: Založba Park, Znanstveni tisk Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1991.
- Štih, Peter: Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. *Varia, Razprave, Razred za zgodovinske in družbene vede* (ur. Peter Štih). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014, str. 175–205.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.

SPLETNE STRANI

DWDS *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*: <https://www.dwds.de/>

Gerhard Köbler, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*: <https://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>

Konrad IV. von Fohnsdorf-Praitenfurt: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd119444453.html#ndbcontent>

Pernegg (Stmk) – Burgruine <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1527>

S U M M A R Y

Ljutomer in the Middle Ages

In 1242, the Archbishop of Salzburg enfeoffed Frederick II, Duke of Styria, with the settlement and the castle of Ljutomer. Whereas it is impossible to infer from sources when exactly the town and the castle passed into the possession of the Archdiocese of Salzburg, it seems safe to assume that it happened following the conclusion of peace between Salzburg and Hungary in 1131. After 1242, the authority over the settlement and the castle was wielded by respective Styrian dukes and the memory of the original Salzburg ownership seems to have completely faded in the fourteenth century. In the second half of the thirteenth century, the castle already served as the seat of the provincial princely ministeriales family, with its most prominent names Konrad and Walter. Because the family realized no notable political or military accomplishments for several decades, it is not included in Ottokar's Austrian Rhyme Chronicle (Ottokars Österreichische Reimchronik), the most important source for studying the history of the territory of the Eastern Alps in the second half of the thirteenth century.

In the first quarter of the fourteenth century, Konrad IV of Ljutomer became the first member of the family who rose to a high rank among members of the Styrian nobility. However, by April 1326, he had already been dead and buried in the Rein monastery, and the family seems to have become extinct. The castellans mentioned in connection with the Ljutomer Castle later in the fourteenth century were apparently not members of the same family, nor did they establish a solid family line. During a substantial part of the fifteenth century, the castle served as the seat of the Schweinpeck family, which lost control over Ljutomer shortly before the end of the century.

While enjoying market-town privileges at least from the 1260s onwards, the settlement of Ljutomer endeavoured unsuccessfully in the Middle Ages to also obtain town privileges. In 1342, it obtained the same privileges as Radgona. Over the following decades, the privileges were confirmed and extended by each successive Styrian duke. Archduke Rudolf IV made a short visit to Ljutomer in 1362. Already in the Middle Ages, a substantial part of the market-town economy rested on viticulture and wine trade in the nearby wine-growing hills, where monasteries, too, had their vineyards. The locally produced wine seems to have been highly valued and "since time immemorial", according to the data from the late fourteenth century, even exported to towns in the present-day Austrian Carinthia.